

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Управление образования администрации Барун-Хемчикского кожууна

Республики Тыва

МАОУ СОШ с. Аксы-Барлык

РАССМОТРЕНО
на заседании ШМО
Протокол №4
от «24» августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора
по УВР
от «24» августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Кужугет О. О.

Приказ № 65
от «25» августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (тувинский) язык»

для обучающихся 1 класса

Моктээр Э. Ч.

Аксы-Барлык 2023 г.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

1-ги класстың «Тыва дыл» («Ужуглел») эртеминге тургускан ажылчын программаны Россия Федерациязының «Россияның школазы» деп өөредилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин эге школага 1-4 класстарга тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарына дүүштүр, 2008 чылда Наталья Чоодуевна Дамбаның тургусканы тыва дыл программасына болгаш 2013 чылда 1-ги класска А.А.Алдын-оол, К.Б.Март-оол, Н.Ч. Дамбанын «Ужуглел» номунга даянып тургускан. Бо ажылчын программа эге школаның Федералдыг куруне стандарттарынын сорулгаларын чедип алырынче угланган.

Өөредиглиг план дараазында методиктиг сумелернин дузазы-биле ажыглаттынмышаан, уругларнын шингээдип алган билиглерин, мергежилдерин, чанчылдарын тыва дыл программасынын негелделеринге дууштур эге класс башкыларына А.А. Алдын-оолдун «Диктантылар болгаш эдертиглер чыындызы»-биле хынаарын сумелеп турар. Тыва Республиканын ниити өөредилгезинин национал девискээр кезээ 1-ги класс өөреникчилеринин ниити сайзыралынче, оларнын билиинин практиктиг болурунче угланмышаан программаны тургузарда эртемниинин, дес-дараалашкаанын, көргүзүглеринин болгаш коммуникативтиг принциптерге даянып база уругларнын назы-харын барымдаалап тургаш тургускан.

Эге класстарга тыва дылды ооредиринин кол сорулгалары:

- 1) Уругларны медреселдиги-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарына ооредир;
 - 2) Оларга торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээр;
 - 3) Уругларны ном ажыглаарына чанчыктырар болгаш оларнын дылга сонуггалын, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктырар;
 - 4) Номчулга болгаш бижилге-биле холбаштыр бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарына ундезилээш, оореникчилерни материалистиг узел-бодал-биле чепсеглээр;
 - 5) Уругларны мораль болгаш эстетика талазы- биле кижизидер;
 - 6) Ооренип турар чуулдерни сайгарып, болуктеп, деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол болгаш чугула чуулдерни тып, тайылбырлаарына оореникчилерни чанчыктырар;
- 1-4 класстарга торээн дыл устуку класстарга ооренир тыва дыл болгаш литература эртемнеринин белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче угланган.

Тыва дыл программасы уш бөлүктөн тургустунган:

1. « Бижикке ооредири болгаш чугаа сайзырадылгазы» (белеткел уези, ужуглел уези, ужуглел соондагы уе.).
2. « Фонетика, лексика, грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы».
3. « Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы».

Болук бурузу тус-тус кезектерге чардынар. Ук болуктер аразында харылзаалыг.

Программада кирген материалдарны улдуннар аайы-биле планнап, болуктер, темаларны кичээлдерге хувааган. Методиктиг аргаларны, сумелерни башкылар чогаадыкчы ёзу-биле шилип ажыглаар, боттары хой-хой чаа аргаларны хереглээр база методиктиг уг-шиглерни башкы боду немеп, улам сайзырадыр апаар. Башкынын кол сорулгазы- программа негелделерин ооредилгенин чаа тургузуунга дууштур долугу-биле боттандыраары болгаш оореникчилерге быжыг билиглерни бээри, практиктиг мергежилдерин болгаш чанчылдарны шингээтгирери болур.

Оореникчилернин билиинин шынарын бедидеринге бот ажылдарже болгаш оореникчилер-биле хууда ажылдарже кол кичээнгейни салыр. Хуузунда бердинген онаалгаларны хынаарынга тускай уени башкы кичээл санында баш бурунгаар планнап алып, Бижимел азы хыналда ажылдар кылган санында оон туннелин оореникчилерге чугаалап берип, ниити-даа, хуузунда-даа частырыгларны олар-биле сайгарар.

Оореникчилернин ханы билиглиг болурунга системниг катаптаашкын улуг рольдуг. Ынчангаш башкы катаптаашкынны программанын болуктеринин болгаш темаларынын аайы-биле системалыг чорудуп, хереглээр материалдарны баш бурунгаар планнап алып.

Башкы бурузу чогаадыкчы ёзу-биле ажылдавышаан, дыл башкылаашкынынын , дыл эртемнинин , педагогиканын, психологиянын соолгу чедиишкиннеринге болгаш мурнакчы база чаартыкчы башкыларнын дуржулгазынга даянып, ооредилгени чедиишкинниг болдулар сорулганы чедип алып.

Ынчангаш эге школага башкылаашкылаашкыннын шинчилел болгаш дилеп тыварынын методтарын оларнын янзы-буру аргаларын тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар апаар. Оон уламындан оореникчилер чугле башкынын чугаалаан чуулун, тайылбырын, онаалгаларын кууседир эвес, а боттары база хуузунда хайгааралдар, шинчилелдер кылырынга чанчыл алып: чувелерни деннеп, домейлешкек болгаш ылгалдыг чуулдерни тып, чогуур туннел ундуруп, шингээдип алган билиин медреселдиги-биле херек кырында ажыглап билиринге ооредир.

Ужуглел программазын шингээткенинин планаттынган туннелдери:

Личностуг (бот хамаарылгалыг)

Өөреникчилерге хевирлеттинген турар билиглер:

- Торээн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистин шынарын коргузеринын кол чепсээ;
- Торээн дыл национал культуравыстын кол болуушкуну;
- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдын бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптуг ажыглап билири.;
- Торээн дылын улаштыр оорениринге сонуургалын оттурары;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдын уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

Өөреникчилерге хевирлеттинип болурунун билиглери:

- Торээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттыарынга оореникчинин бот киржилгези;
- Аас чугаага дылдын уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыары.

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр)

өөреникчилернин билип алган турар ужурлуг билиглери:

- Чаа материалды ханы билип алырынче угланган белеткел ажылдарны; номчулга, бижилге, уругларны янзы – буру бот- ажылдары, чугаа сайзырадылгазы.
- Чаа унну ылгап тывары.
- Ол уннун артикуляциязын хайгаараары.
- Чаа уннун дыннаарынга болгаш адаарынга мергежилге.
- уннун улуг, бичии ужуктерни –биле таныжылга .
- Синтезтиг номчулга ажылдары:
- Слогтар номчууру.
- Домактар номчулгазы.
- Сюжеттиг чуруктар-биле чугаа сайзырадырынын ажылдарын чорудары.
- ужуктер кожаазы-биле ажыл.

оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Торээн дылынын бугу уннерин болгаш ужуктерин, оларнын кол ылгалын билген ужурлуг;
- Состерде уннерни ылгап, оларнын туружун тодарадып билир;
- Ажык, ажык эвес уннерни болгаш ужуктерни, кыска, узун ажык уннерни болгаш ужуктерни бот-боттарындан ылгап шыдаар;

- Домактарнын болгаш состернин анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан состерни ылгап тывар
- Улуг болгаш бичии ужуктерни шын, чараш тода бижип билир;
- Бижимел болгаш парламал шрифт-биле бижиттинген состерни, домактарны иштинде слогтап адап тура, шын дужуруп бижири;
- Адаары болгаш бижири дуушкек 3-4 хире берге эвес состен тургустунган домактарны адап бээрге, ужуктерин кагбайн шын бижири;
- Домак эгезинге улуг ужукту бижири;
- Домак соолунге улуг секти салыры.

Метапредметтиг

Регулятивтиг (углаар-баштаар)

оореникчилернин чогуур деннелге билип алыр ужурлуг:

- ооренип турар эртеминиң тема, болук аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- Башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны куседип ооренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандыра;

оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- ооренген темазынга алган билиглерин туннеп болгаш унелеп билирин боттандыра;
- аас болгаш бижимел чугааны дылдын негелдери-биле чогуур уезинде практика кырынга эскертип болгаш ажыглап билири

Билиин ханыладырынга туннелдер (познавательные)

оореникчилернин ооренип алыр ужурлуг билиглери:

- ооредилге даалгаларын кууседип турар уеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунун назы-харынга дууштур янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдын негелдерин кууседирде янзы-буру схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири;
- белең таблицаларны, схемаларны, созуглелдерни немээри;
- дылдын адырлары: ун-ужук, сос тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигуну, бодуун домак дугайында алган билиглерин деннеп, болуктеп, тып, ажыглап билири;

- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, болуктеп, туннеп билири;
- состе орфограммаларны янзы-буру аргалар-биле хынап билири;
- номчаан созуглелдеринин кол утказын ылгап ундурери;
- бодунун чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыннакчыга дамчыдып билири;

оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- болушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып, дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

Коммуникативтиг

өөреникчилернин ооренип алыр билиглери:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чанчыгары;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

өөреникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыннакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда уезинде бот-боттарынга дузаны уезинде чедирип, билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

өөредилге чылынын тончузунде уругларнын билип алган турар ужурлуг билиглери

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдын бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптук ажыглап билири.;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдын уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.
- Сюжеттиг чуруктар-биле чугаа сайзырадырынын ажылдарын чорудары.
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандырар

оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- болушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып, дамчыдып билири;
- аёгы-аёгы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;

1-ги класста бижикке ооредири болгаш чугаа сайзырадылгазы

Бижикке ооредири уш болукке чарлыр: белеткел уези (ужуглел мурнунун), ужуглел уези (номчулга болгаш бижилге), ужуглел соондагы уе (номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы; фонетика, бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы). Бижик ооредилгези уннуг анализ-синтезтиг метод-биле чоруттунар болгаш чугаа сайзырадылгазынын кол деннелдеринге (сос, домак, харылзаалыг чугаа) быжыглаттынар.

Белеткел уези

Чугаа. Аас болгаш бижимел чугаа дугайында ниити билиг.

Домак болгаш сос. Чугааны домактарга, домактарны состерге, состерни слогтарга чарары болгаш «Ужуглелде» болгаш оске-даа дидактиктиг материалдарда берген схема-шыйыгларны ажыглаары.

Слог. Состерни слогтарга чарары. Ажык уннернин слогтар тургузар ролю-биле таныштырары. Состе слогтарнын санын тодарадыры.

Уннер болгаш ужуктер. Ун дугайында билиг. Дыннап болгаш адап тургаш, уннерни ылгап билири: ажык болгаш ажык эвес уннер, сос эгезинге куштуг болгаш кошкак адаттынар ажык эвес уннер.

Ужуглел уези

Ужуглел уезинде ооредир уннер болгаш ужуктерни дорт чадага хуваар.

Бирги чада: номчулгага ооредип тургаш, чедип алыр сорулгалар: уннун ужуун, ужуктернин унун чазыг чок тыварынга чанныктырар; ооренип эрткен уннери состернин эгезинге, ортузунга, соолунге турда, чазыг чокка тып, состерни шын слогтаар; кыска, узун ажык уннерни болгаш оларнын ужуктерин ылгап билирин чедип алыр; ооренген уннерболгаш ужуктер-биле слогтар, состер кожуглап номчудар, «Ужуглелде» домактарны номчуп билир; ооренген уннери бар состернии тыварынга чанчыктыраружуктерни бот-боттарындан ылгалыр демдектерин барымдаалап танып билиринге ооредир.

Ийиги чада: бирги чадада салдырган сорулгаларны кууседирин уламчылаар; ийи-уш слогтуг состерни номчуурунга уругларны чанчыктырар; т,п,к деп уннер состернин

эгезинге, ортузунга, соолунге чорда, шын номчуурун чедип алып; белең состерни слогтавайн шуут номчуурунга чанчыктырар, ол колдуунда ийи слогтуг состер болур; домактар иштанде бижик демдектери-биле таныштырар. кол сорулга- бугу уругларнын дески номчуурун чедип алып; номда кирген домактарны ун аянын сагып, аянынг номчуурунга чанчыктырар.

Ушкучада: ъ, е, ё, я, ю деп холушкак ажык ужуктерни ооредир. Бо чадада чедип алып сорулгалар: ок-биле адаарын кадыг демдек-биле коргускен состерни, холушкак ажык ужуктерлиг состерни шын номчуурун чедип алып; уш-дорт слогтарлыг состерни номчударын колдадыр.

Дорткучадада: ь, ф, ц, щ деп уннерни болгаш ужуктерни ооредир. Бо чадада салдынган турар сорулгалар: улегерлеп алган уннерни шын дыннаарын, адаарын, номчуурун болгаш бижиирин чедип алып; ук уннерни ооредип турар уеде оореникчилерге билдингеир, уруглчу таваржыр состер шилип алып; чиик состерни анализ кылбайн, слогтаашкын чокка номчуурунга чанчыктырар; состер болгаш кыска домактарны дурген, чугурту, медеделдиг номчуурун чедип алып; домактарга ун доктаашкыннарын кылып, аянынг номчуурунга чанчыктырар.

Ужуглел соондагы уе

Бижилге, шын бижилге болгаш чугаа сайзыралыгазы.

Бижик ооредилгезинин уезинде чедип алган билиглерин, мергежилдерин, чанчылдарын системажыдып быжыглаары.

Ужуктерни, слогтарны, состерни, улуг эвес домактарны харылзаалыг, дески бижииринге ооредир шенелде ажылдар чорудары.

Сос-биле ажыл. Уругларнын сос курлавырын байыдары болгаш идепкейжидери. Чувелер, чувелернин шынарын, кылдыныглар, кылдыныглар илередир состерни шын хереглеп билири, оларнын уткаларын тайылбырлаары.

Домактар болгаш харылзаалыг созуглел-биле ажыл.

Башкынын айтырыгларынга харыыларны шын тургузупбилиринге ооредири, харыыларынга домактарнын ангы-ангы хевирлерин ажыглаары. Кандыг-бир тодаргай темага домактар тургузары, сюжеттиг чуруктар, хууда хайгааралдарын ёзугаа улуг эвес аас чугаа тургузары.

Номчулга.

Бижикке ооредирин уезинде номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазынын талазы-биле алган билиглерин, чанчылдарын ханыладыры болгаш быжыглаары. Номчулганын темпизин чоорту дургедедири. Кыска созуглелдерни иштинде номчуп, утказын сактып алары. Созуглелде болгаш оон ангы-ангы кезектеринде кымнын азы чунун дугайында

чугаалап турарыңа харыылап шыдаары. Бижик демдектерин барымдаалап шын номчууруңа болгаш рольдап номчууруңа эге чанчылдар. Номчаан чуулунге болгаш сайгарган чуруктарыңа хамаарыштыр словарь ажылы чорудар.

Чараштыр бижилге

Улуг болгаш бичии үжүктөргө кезектериниң аттарын болгаш бижииниң дөмөйлөшкөн барымдаалап дараазында чурум ёзугаар бөлүктөргө чарар.

Бичии үжүктөр

1. Дорт шугумдан база үстүндө ээтпектиг, адаанда ээтпектиг шугумнардан тургустунган үжүктөр: **и, ш, з, н, р, ү, Ү** — 7
2. Үстүндө айыткан шугумнарда точкалар болгаш дүүшкүннөр немешкенинден тургустунган үжүктөр: **й, л, м, ц, щ, ң, ь, ы** — 9
3. Төгөриктерден тургустунган үжүктөр: **о, ө, а, ю, ф, б, д, я** — 8
4. Солагай талакы чартык төгөриктерден тургустунган үжүктөр: **с, е, ё, ч, ь, в, в** — 7
5. Бир талакы чартык төгөриктерниң каттышканындан тургустунган үжүктөр:
э, х, ж, з, к — 5

Улуг үжүктөр

1. Кол элементизи үстүкү азы адаккы кезектеринде ээтпек шыйыглыг үжүктөр:
И, Ш, Ч, Ц, Щ, Л, М, А — 8
2. Кол кезээ чартык болгаш бүдүн төгөрик үжүктөр:
О, Ө, С, Э, Х, З, Я, Е, Ё, Ж — 10
3. Кол элементизи чалбыыш хевирлиг шугумдан тургустунган үжүктөр:
У, Ү, Н, К, Ы, Ю, Р, В, Ф — 9
4. Кол элементизи чалбыыш хевирлиг шугумнуң чалгыгланчак шугум-биле каттышканындан тургустунган үжүктөр: **Г, П, Т, Б, Д** — 5

1—4 класстарга класстан дашкаар номчулга

Класстан дашкаар номчулга — уругларны чечен чогаалга хандыкшыдарының бир аргазы, литературлуг номчулганың чарылбас кезээ. Класстан дашкаар номчулганың кол сорулгалары өөреникчилерни уруглар чогаалы-биле таныштырбышаан, номга ынак болуруңа кижизидер; уран чогаал дамчыштыр угаан-билииниң ниити деңгелин бедидер; эстетиктиг мөзү-бүдүжүн хевирлеп, ниити сайзыралын чедип алыры; сагыш-сеткил культуразын бүгү талалыг байыдары болур.

Класстан дашкаар номчулга өөреникчиниң назы-харын, амыдыралчы дуржулгазын шыңгыы барымдаалаар болганда, номчууруңа сүмөлөп турар номнар шын шилиттинген турар ужурлуг. Уругларның номчулгазын шын, системалыг, ажыктыг кылдыр чорударыңа башкының медреселдиг шилилгези албан негеттинер. Кол черни улустуң аас чогаалы, тыва чечен чогаал, орус

болгаш өске-даа хөй национал улустун чогаалдары, даштыкы классика ээлээн турарын чугула деп сүмелеп турар.

Тыва улустун аас чогаалының эң-не дээрe үлегерин эге класстарга өөредип тура, ук чогаалдарда улусчу чаңчыл-сагылгаларны уругларга билиндирип база уруглар боттары ону эскерип билиринге чаңчыктырар аргаларны ажыглаар. Програмада айыткан кол-кол темалар, чогаалдың хевирлери, авторлар, чогаалдардан аңгыда, класстан дашкаар номчулгага кайы авторларны, кандыг номнарны, чогаалдарны сүмелээри башкыдан улуг хамааржыр. Оон-биле чергелештир башкы уругларның кандыг чогаалдарга сонугралдыын, ук чогаалчының амгы үе-чадада, ниити литературада ээлеп турар туружун, ролун барымдаалап көөрү база чугула.

Класстан дашкаар номчулга программаның база бир кол хевир, кол өзээ — оон хөй янзылыг (вариантылыг) болуп турары. Ол чорук башкыга уругларның номчулгага хергелел-сонугралын болгаш бот-тускайлаң номчуп база сайгарып билиринге дузалаар.

БЕЛЕТКЕЛ ҮЕЗИ

Башкының кол сорулгалары:

- 1) уругларны школаның чурум-сагылгазы-биле таныштырып, оларны аңаа чаңчыктырары;
- 2) уруглар коллективин тургузуп организаастаары;
- 3) бижикке өөредиринге белеткел;

Ол ажылдарнын кол утказы-биле уругларның сөс курлавырын байыдып, чугаазын сайзырадыры. Уругларны доктаамал кичээнгейлиг, хайгаараачал, сонуграачал, өөредилгээ сундулуг болурунга белеткээр. Билип алган чүүлдерин деңнеп, сайгарып, түңнеп билиринге чаңчыктырар.

Уругларның школага келген баштайгы хүннеринден эгелээш-ле улусчу педагогиканың кижизидилгеге салдарлыг аргаларынга даянып алгаш, чараш аажы-чаңга, найыралдыг болурунга, хүндүлээчел биче-сеткилдиг, ажылгыр болурунга, бойдука болгаш ниитиниң өнчү-хөренгизинге камныг болурун кижизидип чаңчыктырар.

Парта азы стол артынга шын олуары. Бижилге, номчулга үезинде бодун шын алдынары, демир-үжүктү шын тудары, кыдыраашты салыры, кичээл үезинде башкыны эки дыңнаары. Бо негелделерни хүннүң-не кичээл санында чорудуп тургаш, уругларны чаңчыктырар. Белеткел үезиниң бир кол сорулгазы уругларны үннер болгаш үжүктөр-биле таныштырып, номчуп өөрениринге белеткээр. Ынчангаш:

- а) ном-биле таныжар;
- б) оон чуруктары, схемаларын ажыглап тургаш ажыл чорудар;

в) үннүн анализ-синтезтиг методун ажыглавышаан, бижикке өөрөдиринге белеткел ажылдары; «домак», «сөс», «слог», «үн» деп терминнер-биле таныжылга, сөстү дыңнап, адап тургаш, ында кирген ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билиринге чаңчыктырар.

ҮЖҮГЛЕЛ ҮЕЗИ

Уругларны шын номчуурунга өөрөдири - башкының эң харысалгалыг ажылы.

Үжүглел үезинден эгелеп-ле, үннүг анализ-синтезтиг методту ажыглап тургаш, номчуурунга өөрөдир үннүн анализин кылырда чугаадан домакты, домактан сөстү, сөстен слогтарны, слогтардан үннерни, үннерден чаңгыс херек үннү адап, дыңнап тургаш, ылгадып үндүрер.

Үннүн синтезин кылырда, чаңгыс үннү өске үннерге кожар, үннерден слог, слогтардан сөс, сөстөрдөн домак тургузуп өөрөдир.

Үннүн анализ-синтезин чорудуп тургаш, кол-ла чүве - уругларны шын дыңнап бижириинге чаңчыктырары. Оларның чугаалап, бижип, номчууру оон дыка хамаарылгалыг. Номчулга үезинде сөстөрни шын адап, номчаан чүүлүнүн утказын медресеп билиринче угланган ажылды чорудар.

Үжүктөр бижий берген үеде уруглар-биле бижилгениң белеткелин шын чорудары чугула. Баштай үжүктөрниң кол-кол элементилерлерин бижип өөрөдир:

Үжүктөрни тода болгаш номчуттунгур кылдыр бижидип чаңчыктырар. Сөстү бижириинин мурнунда оон утказын тодарадып, ында каш үн, үжүк барын сайгарып, орфографияның дүрүмнөри-биле харылзаштырар. Парламал болгаш бижимел сөстөрни домактарны дүжүрүп бижири. Бижириинин темпизин чоорту дүргедидип, кыдыраажын арыг-силиг эдилеп, кызыл шыйыг-биле аңгылаан шөлдү сагыры.

ҮЖҮГЛЕЛ СООНДАГЫ ҮЕ.

Үжүглел соондагы үеде бижилгеге чорудар ажылдар:

1. Үжүглел үезинде билип алган билиглерин быжыглап, системажыдары.
2. Үннер болшаг үжүктөрниң ылгалы. Ажык болгаш ажык эвес үннер.
3. Үн илеретпес үжүктөр. Алфавит-биле практиктиг таныжылга.
4. Сөс, домак, чугааның чүдөн тургустунары.
5. Сөстү слог аайы-биле көжүрөри.
6. Бижириинин темпизин чоорту дүргедидип, бижимел, парламал сөстөрни, домактарны, улуг болгаш биче үжүктөрниң кезектерин барымдаалап шын бижири.
7. Адаары болгаш бижири карышкак эвес сөстөрни, домактарны башкы адап бээрге бижири. Домак эгезинге, улуг үжүк бижири, сөөлүнге улуг сек салырынга чаңчыктырары. Кижинин ат, фамилиязын, адазының адын шын бижириинге мергежилгелер чорудар.

Номчулганың чаңчылдарын ханылыдыр болгаш быжыглап, слогтап-даа, слогтаашкын чокка-даа шын адап номчуп өөрөдир. Сөзүглелде абзацтарны эскерип билири болгаш абзац бүрүзүнүн утказын чугаалап билиринге чаңчыктырар. Номчаан чүүлүнүн утказын дүүштүр айтырыгларга харыылаары, сөзүглел иштинден тып номчууру. Диалогтарны, сөзүглелдерни аянын кылдыр рольдап номчууру.

Сюжеттиг чуруктарга сөзүглелди тургузары.

Тыва дыл болгаш номчулга.

Бирги класска класстан дашкаар чорудар кичээлдерниң сорулгалары:

1. Уругларны школа-биле болгаш школачы амыдырал-биле таныштырар болгаш өске-даа ажылдакчыларны танып, оларның ажылын хүндүлөп билиринге чаңчыктырары.
2. Бүдүн төлөптиг ап билири. Бодунуң болгаш өскениң үезин үнелээри. Каржы болбас.
3. Улуг улусту хүндүлөп, бичии кижилерни кээргеп, чаптап билири. Хире-шаа-биле дузазын чедирип, ачы-буянныг, биче сеткилдиг болурун хевирлээр.
4. Школанын хой-ниити ажылынга ак-сеткилдиг киржири. Эш-өөрү –биле эп-найыралдыг, дузааргак болуру. Сагылга-чурумга хамаарышкан мораль-этиктиг билиглерни сагып билиринге чаңчыктырар.
5. Төрээн чурту - Тывазынга, Россияга ынаа болгаш чоргааралы.. Ооң бойдузунга, дириг амытаннарынга, үнүштеринге, арга-арыыга, сагыш-човангыр, хумалалыг хамааралгазы болгаш сагыыр ужурлары.
6. Уругларга номну үнелеп, «Ном-билиглерниң үндезини» деп угаадыгны билиндирер. Уругларның делегей көрүүшкүнүн , номга сонуургалын бедидер. Номчулга-амыдыралдың бир кол негелдези кылдыр, номчуурунга чаңчыктырып, библиотека-биле харылзаазын быжыглааар.

Чылда 66 шак, неделяда 2 шак:

Белеткел уези – 4 ш

Ужуглел уези – 56 ш

Ужуглел соондагы уе – 6 ш

Бирги улдун – 16 шак (8 нед)

Ийиги улдун – 15 шак (7 нед)

Ушку улдун – 19 шак (9 нед)

Дортку улдун –16 шак (8 нед)

Диктантыларнын чижек хемчээли:

1 класс		2 класс		3 класс		4 класс	
Үжүк ооредилгезиниңүезинде	Ооң соондагы үеде	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда
10-13 сос	22-23 сос	18-30 с	30-40 с	40-50 с	50-60 с	60-70 с	70-80 с

Тыва дыл эртемнин кичээлдеринин планнаашкыны.

№	Кичээлдернин темалары	Шагы	Хуну	
			План езугаар	Факт
Белеткел уези				
1	Билиг кичээли. Ужуглел ному-биле таныжылга. Чугаа. Домак.	1	05.09	
2	Сос. Ч.с. Огород. Слог. Ч.с. Ферма.	1	07.09	
3	Ун. Ажык болгаш ажык эвес уннер.	1	12.09	
Ужуглел уези				
4	А деп ун болгаш А, а деп ужуктер.	1	14.09	
5	Л деп ун болгаш Л, л деп ужуктер.	1	19.09	
6	А, л деп ужуктер. Кл.д.н. Тоол «Кушкаш биле Дилги»	1	21.09	
7	О деп ун болгаш О, о деп ужуктер.	1	26.09	
8	М деп ун болгаш М, м деп ужуктер.	1	28.09	
9	Быжыглаашкын.	1	03.10	
10	С деп ун болгаш С,с деп ужуктер.	1	05.10	
11	Н деп ун болгаш Н,н деп ужуктер.	1	10.10	
12	Ч деп ун болгаш Ч, ч деп ужуктер.	1	12.10	
13	Класстан дашкаар номчулга «Анай болгаш кымыскаяк».	1	17.10	
14	Ы деп ун болгаш Ы, ы деп ужуктер.	1	19.10	
15	У деп ун болгаш У, у деп ужуктер.	1	24.10	
16	Быжыглаашкын. Хыналда диктант.	1	26.10	
17	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1	07.11	
18	Р деп ун болгаш Р, р деп ужуктер.	1	09.11	
19	Ү деп ун болгаш Ү, ү деп ужуктер	1	14.11	
20	И деп ун болгаш И, и деп ужуктер.	1	16.11	
21	Э деп ун болгаш Э, э деп ужуктер. «Анайжыгаш болгаш кымыскаяк».	1	21.11	
22	Кыска е деп ун, оон ужуу.	1	23.11	

23	Ш деп ун болгаш Ш, ш деп ужуктер.	1	28.11	
24	О деп ун болгаш О, о деп ужуктер.	1	30.11	
25	Д деп ун болгаш Д, д деп ужуктер.	1	05.12	
26	Б деп ун болгаш Б, б деп ужуктер.	1	07.12	
27	Г деп ун болгаш Г, г деп ужуктер.	1	12.12	
28	В деп ун болгаш В, в деп ужуктер.	1	14.12	
29	Д, б, г, в кирген состер.	1	19.12	
30	Хыналда диктант.	1	21.12	
31	Ч.б.а. Быжыглаашкын.	1	26.12	
32	Т деп ун болгаш Т, т деп ужуктер.	1	28.12	
33	К деп ун болгаш К, к деп ужуктер.	1	09.01	
34	П деп ун болгаш П, п деп ужуктер. К.д.н. «Анай» тоол.	1	11.01	
35	ң деп ун болгаш оон ужуу.	1	16.01	
36	Х деп ун болгаш Х, х деп ужуктер	1	18.01	
37	З деп ун болгаш З, з деп ужуктер. Ч.с. Ог-буле. Чурук-биле ажыл.	1	23.01	
38	Ж деп ун болгаш Ж, ж деп ужуктер. Эжеш ажык эвес уннер.	1	25.01	
38	Й е пун болгаш оон ужуу. Ч.с. Сактып бижилге.	1	30.01	
40	К.д.н. Улегер домактар, тывызыктар, дурген чугаалар.	1	01.02	
41	Кадыг демдек (ъ)	1	06.02	
42	Диктант.	1	08.02	
43	Ч.б.а. Быжыглаашкын.	1	13.02	
44	Е, е деп ажык ужуктер	1	15.02	
45	Ё, ё деп ажык ужуктер	1	27.02	
46	Е, е деп ажык ужуктер	1	29.02	
47	Ю, ю деп ужуктер	1	05.03	
48	Я, я деп ужуктер	1	07.03	
49	Е, е, ю, я кирген состер.	1	12.03	
Дортку чада				

50	Б (чымчак демдек)	1	14.03	
51	Ф деп ун болгаш Ф, ф деп ужуктер	1	19.03	
52	Ц деп ун болгаш Ц, ц деп ужуктер	1	21.03	
53	Щ деп ун болгаш Щ, щ деп ужуктер	1	02.04	
54	Ф, ц, щ деп уннер база оон ужуктери.	1	04.04	
55	Хыналда диктант.	1	09.04	
56	Ч.б.а. Ч.с. Шулук Щеткалар.	1	11.04	
Парламал болгаш бижимел ужуктер.				
57	Алфавит. Парламал болгаш бижимел ужуктер	1	16.04	
58	А.Шоюн «Март». Домак. Байлак Тыва. С.Сарыг-оол «Алышкы бис, угбашкы бис»	1	18.04	
59	Домак. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Дужуруп бижилге.	1	23.04	
60	Куштар-бистин оннуктеривис. Л.Чадамба. Хат. М. Каримнии-биле.	1	25.04	
61	Л.Чадамба «Май 1– частын, куш-ажылдын байырлалы» В.Сагаан-оол «Май 9»	1	30.04	
62	Сос, слог. С. Сурун-оол «Адырык». А.Шоюн «Хойларым аттарлыг болур»	1	07.05	
63	Л.Толстой «Шын чуден унелиг». Адыг оолдары-биле. Е.Чарушин.	1	14.05	
64	Ун, ужук. «Кырган-авам» Кан-оол Ондар	1	16.05	
65	Хыналда диктант «Чайын».	1	21.05	
66	Ужуглелим байырлалы «Ужуглелим, байырлыг!»	1	23.01	

Материал-техниктиг хандырылгазы.

Ооредилге –методиктиг комплектиниң даңзызы:

Клазы	Авторлары	Ооредилге номунуң ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программазы
1 кл	А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба	Үжүглел	2013	Кызыл: ТНУЧ	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.-К.: ГУП «Тываполиграф».- 2008г.
2 кл	И.Ч. Эргил-оол, Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	Тыва дыл	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Сат Ш.Ч., Дамба Н.Ч., Ондар Н.М.	Тыва дыл. 3 класс. Ниити ооредилге черлеринге өөрөдилге ному	2013	Кызыл: НШХИ	
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга ооренир өөрөдилге ному	2010	Кызыл: ТНУЧ	
2 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	3-ку кластын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	4-ку класстын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	

Башкыларга:

- 1.А.А.Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2010.
2. А.А.Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школаның 2- 4 класстарынга.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2011.
3. К.Б. Март-оол. 2-4 класстарга тыва дыл башкылаарының методиказы.- К.: Тываның ном үндүрер чери, 2006.
4. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Тыва республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институту. – К.: Республика типографиязы, 2001.

Мультимедиялыг хандырылгазы:

- кичээлдерге презентациялар;
- мультимедиялыг проектор;
- ноутбук;
- экран;
- компьютер;
- принтер.

Интернет-четкиден:

1. Библиотека материалов для начальной школы
<http://www.nachalka.com/biblioteka>
2. Каталог образовательных ресурсов сети Интернет для школы
<http://katalog.iot.ru/>
3. Методические рекомендации по технологии создания электронных ресурсов к урокам
<http://svetly5school.narod.ru/metod1.html>
- 4.В помощь современному учителю <http://k-yroky.ru/load/67>